

UNIVERSITET DARSLARIDA TALABALARNI ERKIN FIKRLASHGA O'RGATISH: ABDULLA AVLONIYNING "TAFAKKUR TARBIYASI"

DARSI MISOLIDA

Rahmonova Bahora

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556164>

Annotatsiya: Mazkur tezisda universitet talabalarida erkin va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda Abdulla Avloniyning pedagogik merosidan foydalanishning nazariy-metodik imkoniyatlari tadqiq etilgan. Jadid ma'rifatparvarining "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridagi "Fikr tarbiyasi" g'oyalari asosida "Tafakkur tarbiyasi" nomli zamonaviy mashg'ulotni tashkil etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik tahlil, qiyoslash, umumlashtirish va didaktik modellashtirish metodlaridan foydalanilgan. Talabalarning mustaqil mulohaza yuritishi, dalillarni baholashi, muammoli vaziyatlarga munosabat bildirishi hamda asoslangan xulosalar chiqarishini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuv taklif etilgan. Natijalar Avloniy qarashlarini muammoli ta'lim, dialogik muloqot va refleksiv faoliyat bilan integratsiyalashning pedagogik imkoniyatlarini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, tafakkur tarbiyasi, fikr tarbiyasi, erkin fikrlash, tanqidiy tafakkur, jadid pedagogikasi, oliy ta'lim, muammoli ta'lim, dialogik metod, refleksiya.

Abstract: This thesis explores the theoretical and methodological potential of using Abdulla Avloniy's pedagogical legacy to develop independent and critical thinking skills among university students. Drawing on the ideas of "Fikr Tarbiyasi" (Cultivation of Thought) presented in the Jadid educator's work Turkiy Guliston yoxud Axloq (Turkish Rose Garden or Morality), the study examines mechanisms for organizing a contemporary learning session entitled "Tafakkur Tarbiyasi"

(Cultivation of Thinking). The research employs historical-pedagogical analysis, comparison, generalization, and didactic modeling. A methodological approach is proposed to develop students' ability to think independently, evaluate evidence, respond to problem-based situations, and draw well-reasoned conclusions. The findings substantiate the pedagogical potential of integrating Avloniy's ideas with problem-based learning, dialogic communication, and reflective activities.

Keywords: Abdulla Avloniy, cultivation of thinking, cultivation of thought, independent thinking, critical thinking, Jadid pedagogy, higher education, problem-based learning, dialogic method, reflection.

Zamonaviy oliy ta'limda talabalarning mustaqil fikrlashi, axborotlarni tanqidiy baholashi va shaxsiy pozitsiyasini dalillar asosida himoya qilishi muhim kasbiy kompetensiyalardan hisoblanadi. Bilimlarni tayyor shaklda o'zlashtirishga asoslangan ta'lim jarayoni talabalarni murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga yetarlicha tayyorlamasligi mumkin. Shu sababli universitet mashg'ulotlarida savol qo'yish, muhokama yuritish, muqobil fikrlarni solishtirish va asosli xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish zarurati ortmoqda.

Mazkur muammoning milliy pedagogik ildizlarini Abdulla Avloniy merosida kuzatish mumkin. Uning 1913-yilda yaratilgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ta'lim, axloq va fikrlash tarbiyasining o'zaro aloqadorligi yoritilgan. Ayniqsa, "Fikr tarbiyasi" bo'limida tafakkurni rivojlantirish o'qituvchining muhim tarbiyaviy vazifasi sifatida talqin etiladi [1]. Avloniy fikrning kengligi va rivojlanishini muallim faoliyati bilan bog'laydi. Ushbu qarash zamonaviy ta'limda o'qituvchining bilim yetkazuvchi emas, balki mustaqil tafakkurni rag'batlantiruvchi pedagogik yo'lboshchi sifatidagi vazifasini qayta ko'rib chiqish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi Abdulla Avloniyning fikr tarbiyasiga oid pedagogik g'oyalari asosida universitet talabalarida erkin fikrlashni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi “Fikr tarbiyasi” bo‘limi tanlandi. Mazkur bo‘lim asosida ishlab chiqilgan zamonaviy mashg‘ulot shartli ravishda “Tafakkur tarbiyasi” deb nomlandi.

Tadqiqotda tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy o‘rganish, konseptual umumlashtirish va didaktik modellashtirish metodlari qo‘llanildi. Avloniyning tarbiya va tafakkur haqidagi qarashlari J. Deweyning refleksiv fikrlash konsepsiyasi hamda P. Facionening tanqidiy tafakkurga oid nazariy yondashuvlari bilan qiyosiy tahlil qilindi [2; 3].

Metodik modellashtirish jarayonida universitet seminarlarining mazmuni, talabalar faolligini rag‘batlantirish usullari, muammoli savollar va refleksiv topshiriqlarning o‘zaro aloqadorligi o‘rganildi. Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lib, eksperimental natijalar yoki statistik ko‘rsatkichlar keltirilmaydi.

Nazariy tahlil Abdulla Avloniy pedagogik qarashlarida fikr tarbiyasi shaxs kamolotining muhim omili sifatida talqin etilganini ko‘rsatdi. Muallif tafakkurning rivojlanishini ta‘lim va tarbiya birligi bilan bog‘lab, pedagogning intellektual tarbiyadagi mas‘uliyatini alohida ta‘kidlaydi.

Mazkur g‘oyalarni zamonaviy universitet mashg‘ulotlariga moslashtirish asosida erkin fikrlashni rivojlantirishning muammoli-motivatsion, tahliliy-dialogik va refleksiv-baholash bosqichlarini birlashtiruvchi metodik model ishlab chiqildi.

Muammoli-motivatsion bosqichda talabalarga Avloniy pedagogik qarashlari bilan bog‘liq hayotiy savollar taqdim etiladi. Masalan, fikrlashni rivojlantirishda o‘qituvchining ta’siri qanchalik muhimligi yoki mustaqil fikr bildirish bilan bilimga asoslanmagan mulohaza o‘rtasidagi farq muhokama qilinadi. Bunday savollar talabalarni tayyor xulosalarni takrorlashdan ko‘ra shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga undaydi.

Tahliliy-dialogik bosqichda talabalar Avloniy matnidagi asosiy fikrlarni sharhlaydi, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslaydi va o'z xulosalarini dalillar bilan asoslaydi. O'qituvchi muhokamani boshqaradi, biroq yagona javobni majburiy qabul qildirishdan saqlanadi.

Refleksiv-baholash bosqichida talabalar dastlabki qarashlarini muhokamadan keyingi xulosalar bilan solishtiradi. Bunda fikrning mantiqiy izchilligi, dalillarning ishonchliligi, muqobil qarashlarni tushunish va mustaqil xulosa chiqarish asosiy baholash mezonlari sifatida belgilanadi. Taklif etilgan model talabalarning erkin fikrlash faoliyatini maqsadli tashkil etish uchun nazariy-metodik asos yaratadi.

Avloniyning fikr tarbiyasiga oid qarashlarini zamonaviy tanqidiy tafakkur konsepsiyalari bilan qiyoslash ularning ayrim umumiy pedagogik jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikkala yondashuvda fikrlash insonning ongli faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida maxsus rivojlantirishni talab etadi.

J. Dewey refleksiv fikrlashni muammo yuzasidan izchil mulohaza yuritish va qarashlarning asoslarini tekshirish bilan bog'laydi [2]. Ushbu yondashuv Avloniyning fikr tarbiyasiga bergan ahamiyatini zamonaviy didaktik vositalar bilan boyitish imkoniyatini yaratadi.

Universitet mashg'ulotlarida erkin fikrlashni rivojlantirish faqat bahs-munozara tashkil etish bilan cheklanmasligi lozim. Talaba o'z pozitsiyasini asoslash, suhbatdosh fikrini tinglash va zarur holatda dastlabki xulosasini qayta ko'rib chiqishga o'rganishi zarur.

Shu jihatdan Avloniy merosi asosidagi mashg'ulotlarda tarixiy matn tahlili, muammoli savollar, ochiq munozara va refleksiv yozuv topshiriqlarini uyg'unlashtirish maqsadga muvofiqdir. Biroq taklif etilgan modelning samaradorligini tasdiqlash uchun kelgusida pedagogik tajriba-sinov tadqiqotlarini o'tkazish talab etiladi.

Abdulla Avloniyning fikr tarbiyasiga oid pedagogik merosi universitet talabalarida erkin fikrlashni shakllantirish uchun muhim nazariy manba hisoblanadi.

Uning ta'lim va tafakkur rivojlanishining uzviyligi haqidagi qarashlari zamonaviy muammoli va dialogik ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtirilishi mumkin.

Tadqiqotda "Tafakkur tarbiyasi" mashg'ulotini tashkil etishning bosqichli metodik modeli taklif qilindi. Mazkur model talabalarning mustaqil mulohaza yuritishi, dalillarni tanqidiy baholashi va asosli xulosalar chiqarishini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Milliy pedagogik merosni zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilan integratsiyalash oliy ta'limning intellektual va tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. – 94 b. – URL: <https://books.google.com/books?id=eqoHAQAAMAAJ>.
2. Dewey J. How We Think. – Boston: D. C. Heath & Co., 1910. – 224 p.
3. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990. – (The Delphi Report).
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / ed. by M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, E. Souberman. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
5. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. – 8th ed. – Tomales, CA: Foundation for Critical Thinking Press, 2019.
6. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 335 p.